

TÜRKİYE'DE YABANCILARIN KAÇAK ÇALIŞMASI ve BU ÇALIŞMAYA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA*

Kuvvet Lordoğlu**

Göçlerin tarihinin insanlık tarihi ile eş zamanlı olduğuna ilişkin bilimsel verilere sahibiz. Ancak son yüzyıl içinde göç eden ve göç kabul edenlerin nicel olarak ağırlık kazandığı ve buna bağlı olarak da göç sorununun taşıdığı önemin arttığına dair kimi göstergeler bulunmaktadır. Göçlerin çeşitli amaçları bulunmasına rağmen ağırlık taşıyan göç motifinin çalışmak ve gelir elde etmeye dayalı olduğu sanılmaktadır.(P. Stalker 1995:3-9) Yakın döneme ele alındığı zaman, 1945-1970 yılları arasında Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan işgücü açığı Yunanistan, İspanya ve Portekiz ve bir ölçüde İtalya ile karşılandığı görülmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda yüksek işsizlik oranları ve ekonomik durgunlukları nedeni ile daha fazla oranda işgücü ihracı Türkiye, Fas,Tunus ve eski Yugoslavya gibi ülkelere kaymıştır. Buralardan başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'ya doğru 1960'lardan itibaren işgücü göçü başlamıştır (OECD, 2003:4).

Başlangıçta işgücü göçü veren, (İtalya,Yunanistan,İspanya ve Portekiz) bu dört güney Avrupa ülkesinin 1990'lı yıllardan itibaren işgücü piyasalarında önemli değişimler gözlenmeye başlanmıştır. Bu değişmelerin en çarpıcı olanı 1960'lı yıllarda işgücü göçü veren bu ülkelerin bugün önemli oranda yabancı işgücü bulundurmasıdır. Bu dört ülkenin aktif nüfusları içinde ortalama yabancı işgücü oranı %2.1 olmaktadır (2000) (OECD, 2003:20).

Türkiye'de ise yabancıların işgücü piyasasına girişleri 1990'lı yıllardan itibaren kısmen başlamıştır. Türkiye 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya doğru işgücü ihraç eden bir ülke iken, günümüzde yabancıların kısmen de olsa işgücü piyasalarına katıldığı bir ülke konumuna gelmiştir.Çok farklı hesaplamalar yapılmasına rağmen tahminen Bir milyon yabancıların Türk işgücü piyasasına katıldığı sık sık tekrarlanmaktadır. Buna göre yaklaşık aktif nüfusumuzun % 2'si kaçak çalışan yabancılardan oluşmaktadır.

* Bu araştırma Marmara Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.Buradaki bazı sonuçlar sunulan projenin kısmen değiştirilmiş bir bölümüne aittir.

** Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim üyesi, klordoglu@marmara.edu.tr

Araştırmanın Amacı

Türkiye'ye giriş yapan yabancıların farklı geliş nedenleri bulunmaktadır. Ancak en yoğun olarak Turizm verilerine yansımaktadır. Bu beyanın gerçek durumla örtüşmediği ,hiç olmaz ise işgücü piyasasının kaba gözlemleri ile anlaşılmaktadır. Kaldı ki bu alanda yapılan bir çok çalışma da verilerin kuşkulu olduğunu ortaya koyabilmektedir.

Giriş nedenlerinden belki de en fazla beyan edilmek istenmeyen “ Çalışma” ya yönelik olmasının görünür ve görünmeyen nedenleri bulunmaktadır. Çalışma amacı yabancıların kendilerince giriş nedeni olmasa bile bazen ülkeye girildikten sonra bu yöndeki eğilimler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısı ile Çalışmanın giriş esnasında beyan edilmemesi doğru bir tercih olabilmektedir. Sonuç olarak her zaman dinamik nitelikleri barındıran işgücü piyasası belirli oranlarda yabancıyı da yasal ve yasal olmayan yollardan içinde barındırmaktadır.

Bu piyasalara giriş Türkiye'ye ait bazı kısmi özellikleri taşıdığı gibi (girişlerdeki bürokratik engellerin azlığı, sınırlardan kaçak girişe uygunluk,vbg.) çok daha geniş ve adeta evrensel özellikleri de(sadece belirli sektörlerde yoğunlaşma, ucuzluk ve geçicilik ve diğer marjinal özellikler) bulunmaktadır. Genel anlamda işgücü piyasalarına katılma, yasal yollardan çok küçük bir oranda gerçekleşirken büyük oranda yasadışı yollar bu katılmada tercih edilmektedir. Yabancı literatürde sık kullanıldığı biçimi ile bu tür çalışma “Yabancı Kaçak Çalışma” olarak tanımlanmaktadır.(OECD, ILO gibi uluslar arası Kurumlarda aynı tanımlamayı kullanmaktadır.)

Kaçak çalışma esas itibarı ile sadece çalışma amacı ile gelen yabancıların yasa dışılığını tanımlamada kullanılan bir olgu değildir. Türkiye'de işgücü piyasasının içinde bulunan yerli işçilerin de oldukça yoğun bir biçimde karşılaştıkları bir durumu ifade etmektedir. Bu konuda resmi veriler İşgücü piyasasının %46'sının, İstihdamın da %52'sinin hiçbir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadığını(DİE, HİA, 2002: 101) yani bir anlamda resmi tanımla “kaçak” çalıştıklarını göstermektedir Türkiye'ye gelen ve çalışma yaşamına giren yabancıların çok önemli oranı kaçak olarak çalışmaktadır. Bu kaçaklık olgusu sadece güvencesiz çalışmayı içermemekte beraberinde çalışma ve oturma izinleri olmadan yani resmi kurumların bilgisi dışında işgücü piyasalarına katılmayı ifade etmektedir. Çalışma iznine sahip olan yabancıların ise istihdam içindeki oranı ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Araştırmanın amacı Türkiye'de kaçak çalışan yabancıların , geldikleri ülkeler, geliş amaçları , Türkiye'deki çalışma koşulları ve bu olgunun ortaya çıkışı konusunda genel bir değerlendirme yapmaktır. Bu konuda farklı görüşleri temsil eden çeşitli kesimlerin araştırmamıza katkıları olmuştur.

Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi, ve Sınırlılıkları

Çalışmada kullanılan yöntem , görüşme teknikleri kullanılarak ile yapılan yüzyüze görüşmelerle sürdürülmüştür. Bu görüşmeler beş ilde ve beş farklı grupta yapılmıştır. Çalışma için seçilen İlk grup Kamu kurum ve kuruluşlarının üst düzey yöneticileri ve Belediye Başkanları olmuştur. İkinci grupta sendika, dernek gibi sivil toplum örgütleri yönetici ve çalışanları bulunmaktadır. Üçüncü grupta yabancı kaçak işgücünün iş piyasasına katılmasını sağlayan aracı kurumlarla görüşmeler yapılmıştır. Dördüncü grupta görüşülenler ise yabancı kaçak işçileri istihdam eden işverenlerdir. Son olarak da kaçak çalışan az sayıdaki yabancı ile görüşme yapılmıştır.

Görüşmelerde derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yapılanlar arasında en fazla temsil edilen iki grup Kamu kurumları ve sivil toplum örgütleridir. İşverenler açısından Yabancıların kaçak çalıştırılması 2003 yılında yürürlüğe giren yasa nedeni ile (Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki kanun) önemli bir risk taşımaktadır. Görüşmelerde henüz bu risk bulunmamasına rağmen işverenlerin yabancıların kaçak çalıştırılmasına ilişkin fazla bilgi vermemişlerdir. Bu nedenle ancak az sayıda işverenle görüşülebilmektedir. Buna karşılık kamu kurumları ve STK'ların yabancı işgücü açısından değerlendirmeleri geniş ölçüde alınmıştır. Bu görüşmelerde amaçlanan, yabancı kaçak çalıştırma konusunda resmi organların konuyu algılayışlarını ele almak, sorunu hangi çerçevede değerlendirdiklerini anlamak ve nasıl bir çözüm ürettiklerini kavramaktır. Diğer yandan STK'la yapılan görüşmeler ise yabancı kaçak işgücünün bir profilini çıkarmamızı sağlamıştır. Ayrıca üç işveren kuruluşu yabancı istihdamında özendirici unsurlara dikkat çekmişlerdir. Görüşülen iki kaçak çalışan yabancı ile Türkiye'de karşılaştıkları temel çalışma sorunları üzerinde durulmuştur.

Yapılan beş grup görüşme Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, İstanbul ve Bursa illerini kapsamaktadır. En yoğun olarak yabancı çalıştırdığı tahmin edilen il İstanbul olduğu için STK ve aracı kurumlarla yapılan görüşmelerin çoğu burada gerçekleştirilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticileri ise İstanbul çevresindeki sınır illerinden seçilmiştir.

Gerek yapılan görüşmeler gerekse elde edilen bilgiler Türkiye’de kaçak çalışan yabancıların geldikleri ülkeler değişmekle birlikte, çoğunlukla dört ülke grubu içinde toplandığına işaret etmektedir. Bu nedenle araştırma alanına giren yabancıların konumları ve ülkelerin durumları açısından ağırlıklı olarak bu dört ülke incelenmiştir. Bunlar Romanya, Moldova, Ukrayna ve Gürcistan’la sınırlandırılmıştır. Bu ülkelerin işgücü gönderme kanalları ve politikaları bu araştırmanın sınırları içine alınmamıştır.

Enformel bir istihdam biçimi olmasına rağmen da değerlendirilmesine rağmen bu alanda sağlıklı veri ve araştırma alanı bulmanın güçlüğü nedeni ile fuhuş, yeraltı ticareti (uyuşturucu, silah,kadın) ve bu sektörlerde çalışanlar incelememizin dışında kalmaktadır.

Bir ön Bilgi :

Türkiye’de Yabancıların çalışması,Yakın geçmiş ve Gelecek

Yabancıların çalışma amacı ile ülkeye gelişleri ile başlayan sürecin Türkiye’deki tarihi hayli eski bir döneme rastlamaktadır. Kaynaklar bu konuda çalışma amaçlı gelen ilk yabancıların Yalova’da 18. yüzyılda kurulan bir kağıt fabrikasına gelen Polonyalı ustalar olduğunu göstermektedir (Önsoy, 1988:48 aktaran, Koç, 2001:3). Gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulan bir çok sanayi işletmesine yabancı ustalar ve işçiler getirtilmişti. Gelen yabancı işçilerin çalışması ve oturmaları belirli izinlerle gerçekleşmekteydi. Cumhuriyet döneminin ilk kuruluş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu döneminden farklı olarak yabancıların çalışması ancak belirli mesleklerle sınırlı olarak bir biçimde mümkündü. Bu dönemin bir özelliği de iktisadi hayatın yönlendirilmesinde ve istihdam koşullarının düzenlenmesinde sadece Türklere bir öncelik tanınmasında ki ayrıcalıktır. Bu amaçla bazı mesleklerin icra edilmesinin sadece Türk Vatandaşları tarafından yapılabileceği yasa ile belirlemekteydi. Bu meslekler dışında kalan çok az meslek yabancılarca icra edilebilirdi. Yasanın yürürlüğe girdiği yıl 1932 dir.(2007 sayılı “Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki” yasa) Bu yasanın “Yabancıların çalışma izinleri hakkındaki” yeni bir yasaya kadar yani yetmiş yıl geçerli olmuştur. (2003 Eylül).

Türk işgücü piyasasının özellikleri incelendiği zaman görülecektir ki, 1960’lı yıllara kadar Türkiye’den yabancı ülkelere doğru yığınsal bir işgücü göçü bulunmamaktadır. Özellikle Batı Avrupa ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu işgücü açığı 1960’lı yıllardan başlayarak Kuzey

Afrika ülkeleri ve eski Yugoslavya tarafından karşılanmaya başladı. Yabancı işçilerin “davetli” olarak gitmeleri ve göç alan ülkelerde “misafir işçi “ olarak kabul edilmeleri o dönemin ayırıcı niteliği olarak kabul edilebilir. Bu tarihte Türkiye’den başlayan işgücü göçü Batı ekonomilerini etkileyen petrol krizine kadar yasal olarak sürdü. Daha sonraki dönemde ise işgücü göçünün hızı azalıp, aile birleşmeleri çerçevesinde daha küçük ölçülerde devam etti.

Bu çerçevede Türkiye 1980’li yılların ortalarına kadar yasal yollardan Batı Ekonomilerine işçi ihracını sürdürdü. Türkiye’den yapılan işgücü göçünün daha sonraki dönemde yönünü değiştirip, Ortadoğu ve Rusya Federasyonuna doğru kayma göstermesi dikkat çeken değişme olarak karşımıza çıkar. Öte yandan Tablo 1’de gözüktüğü gibi Türkiye’den yapılan işgücü göçünün 1970’li yıllardaki artış hızının artık günümüzde görülmemektedir. Bu IOM’un tespitiyle “göç veren bir ülke konumundan göç alan ve transit ülke” konumuna doğru bir değişmeyi açıklamaktadır (IOM www.iom.int). Ancak bazı çalışmalar, bu görüşün tersine Türkiye’nin konumunda çok önemli bir değişme olmadığını, hala hem göç veren hem de göç alan transit bir geçiş ülkesi olduğunu vurgulamaktadır. (İçduygu-Unalan, 2001:9 dan aktaran Temiz, 2004:36).

Hata! Köprü başvurusu geçerli değil.

Tablo 1: Yıllara Göre yurtdışına Gönderilen Türk İşçilerinin Dağılımı (1961-2001)

	Almanya	Belçika	Fransa	Hollanda	S.Arabistan	Rusya Fed.
1961-973	64.029	15.309	45.336	23.359	-	-
1974-980	9.412	834	10.668	1.836		
1981-984	409	20	19	42		
1995	2.246	1	13	13	14.529	-
2000	2.135	1	87	1	1.862	2.199
2001	2.437	1	202	2	4.657	-

Kaynak: Yurtdışı Hizmetler Müdürlüğü 1990 yılı raporu ve DİE 2000-2001 Çalışma İstatistiklerinden derlenmiştir.

1980’li yılların sonlarından itibaren, Türkiye bir ölçüde çalışma amacını da içeren bir biçimde düzensiz bir dış göçle karşı karşıya kalmıştır. Bu göçün niteliği açısından ne sadece çalışma amacına ve ne de Türkiye’ye yönelik olmadığı verilerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. (Bkn. Turizm İstatistikleri, 2003). Özellikle Sovyet Blokunun dağılması ve Orta Avrupa ülkelerindeki politik değişmeler, İran’daki rejim değişikliği Doğu Almanya’nın

Batı Almanya ile birleşmesi, Yugoslavya'daki etnik çatışmalar ve Kuzey Irak'taki çatışmalar göçmen ve siyasi mültecilerin sayısında önemli artışlar getirmiştir (OECD, 2003:5).

Öte yandan Eski Sovyet sisteminin fiili olarak desteklediği ülkelerin yedisi ,Türkiye ile komşu veya sınır ülke (Bulgaristan, Romanya, Moldavya, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) konumundadır. Soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Bloku ülkelerinin siyasi ve ekonomik çöküşleri sonrası yaşanan bir çok olumsuzluk bu ülkelerdeki Türklerin çoğu zaman yasal olmayan yollardan Türkiye'de iş aramasına sebep oldu (Kirişçi, 2000:41).

Bu ülkelerin siyasi ve ekonomik yapılarında özellikle 1990'dan itibaren karşılaşılan değişimler yakınlığın da etkisi ile Türkiye'ye doğru farklı amaçlarla ziyaretçi girişlerini arttırmıştır. Tablo 4'de görüleceği gibi turistik giriş yapan yabancıların milliyetleri birkaç ülke üzerinde yoğunluk kazanmaktadır.

Bu ülkelerin Türkiye'ye coğrafi yakınlıkları bulunmaktadır. Bu yakınlığın getirdiği yolculuk masraflarının görece düşüklüğü ve vize kolaylıkları ayrı bir çekim alanı yaratmaktadır. Gelen yabancılar hiç kuşkusuz çalışmak niyeti ile giriş yapmamaktadırlar. Ancak önceden saptanması çok zor olan bir bölümünün çeşitli işgücü piyasalarına kısa veya uzun süreli katıldıkları tahmin edilmektedir. Bu konuda Dönemin Çalışma Bakanı 1 milyon yabancı Kaçak işçi olduğunu ifade etmesi ve buna ilişkin yorumlarda kullanılan tahmin yöntemi ülkeye giren ve çıkan yabancı sayısı arasındaki kümülatif farka dayalı olmaktadır (Y. Okuyan 15.1.2001). Bu tahmin yönteminin gerçek sayılarla önemli ölçüde uyuşmadığı ve bu nedenle sağlıklı bir veri oluşturmadığını düşünmekteyim. Ülkeye giriş çıkış yapan yabancıların geldikleri ülkeler açısından Komşu ülkelere doğru bir yoğunlaşma yaşamaktadır. Nitekim Tablo 4'de gözüktüğü gibi Türkiye'ye 1990'lı yıllardan sonra giren yabancıların arasında yakın komşularından giriş yapanlar önemli orandadır. Sadece girişlere bakıldığında bu sürecin 2000'li yıllarda da devam ettiği görülmektedir.

Ayrıca yaşanan diğer siyasi gelişmeler Ortadoğu bölgesinden gelen yabancıların sayısında önemli artışları karşımıza çıkarmaktadır. Son yıllarda çalışma amacı ülkeye gelenlerin bir bölümü Türkiye'yi bir transit ülke olarak kabul edip, çoğunlukla yasal olmayan biçimlerde ülkede kalıp çalıştıktan sonra Batı ülkelerine doğru geçmektedirler. Bu nedenle çalışma amacı ile gelen yabancıların bir bölümü de belirli bir süreyi Türkiye'de geçirmeyi tercih etmektedir.

Gelen yabancıların dikkat çeken bir başka özelliği ise geldikleri ülkeye göre ayrı nitelikler göstermesidir. Örnek verilirse, Türkiye'ye Doğudan gelenler siyasi nedenlerle gelip çalışmayı tercih ederken, Batı ve kuzeyden gelenler geçici bir süre çalışmak amacı ile gelmektedir (Yorgun-Şenkal, 2003:8).

Ülkeye geliş ve gidiş yönleri Türkiye'nin transit ülke konumunu pekiştirmektedir. Dikkat çeken ve Türkiye'nin transit ülke konumunu pekiştiren bir diğer gelişmede Türkiye'den batı ülkelerine geçmek üzere giriş yaparken veya çıkarken yakalanan kaçak göçmenlerin sayısında görülen önemli artışlardır. Yıllara göre kaçak göçmen sayısındaki artış aşağıdaki Tablo 2'de izlenmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Yakalanan Kaçak Göçmen Sayıları

1995	11,362,
1996	18,804,
1997	28,439,
1998	29,426,
1999	47,529
2000	94,514
2001	92,362
2002	82,825
2003	56,219
Toplam	461.483

Kaynak: (Jandarma Genel Komutanlığı , Hizmete Özel yayın 2003)

Kaçak Çalışan Yabancıların Hareket Noktaları ve Geliş Amaçları

Kaçak çalışan yabancıları geldikleri ülkelere göre üç genel grupta toplanabilir. Bunların bir bölümü İran, Irak ve Afganistan gibi Türkiye'nin daha doğusundaki ülkelere ve çoğu kez yasa dışı yollardan gelip, Türkiye'den bir süre sonra ayrılmayı düşünen, asıl hedeflerinin Türkiye dışında bir batı ülkesine doğru yönelen yabancılarıdır. Bu grup içindekiler değişen özellikler göstermekle birlikte genel anlamda bağımsız olarak iş yapan bir grubu oluşturmaktadır. Bu grubun enformel istihdam piyasası üzerinde marjinal bir etkisi

olduğu tahmin edilmektedir. İkinci grupta olanlar Türkiye'ye turist vizesi ile gelip, önceden belirlenemeyen sürelerde ancak çoğu kez vize süresini aşmayacak bir zaman dilimi içinde ülkede çalışan, bir süre sonra tekrar ülkesine geri dönen esas olarak Romenler, Moldovalılar, Ukraynalılar, Ruslar, Gürcüler, ve Azerilerden oluşmaktadır. Üçüncü grupta olan yabancıların temel özelliği Türk soylu olup, Türkiye'ye turistik vize ile giriş yapıp daha sonra ülkelerine dönmeden iş ve oturma imkanı bularak çalışanlardır. Bu grup da çalışanların 1997 yılına kadar sınırlı ölçüde de olsa Türkiye'de iş ve oturma izinleri bulunmaktadır. Dolayısı ile bu yabancıların ancak, 1997 sonrası ülkeye giriş yapanlarının kaçak çalışmaları sözkonusu olmaktadır.

Yapılan ön incelemeler Türkiye'de yabancı kaçak çalışanların yukardaki sınıflamaya göre ikinci ve üçüncü grupta olanlarının dağılımları komşu ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Çalışanların Türkiye'ye için tercih nedeni olarak en başta coğrafî yakınlığın getirdiği yol giderlerindeki düşüklük etkili olmaktadır. Ülkeye giren ve çıkan turistlerin milliyetlerine göre yapılan dağılım bu yoğunluğu açıklayıcı olmaktadır.* Bu ülkelerin bir kısmı daha önce belirtildiği gibi 1990 yılı sonrası önemli toplumsal değişikliklere uğramışlardır. Bir kısmı da ülke içindeki siyasal çalkantılar nedeni ile ayrılmak zorunda kalmışlardır.

2000 yılında Türkiye'den sınırdışı edilenler ve ülkeye kaçak giriş yapanların aynı ülkeler olması yakalan kaçak göçmenlerin ülkelerindeki siyasi gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiğinin de göstergesi olmaktadır. 2000 yılında Kapıkule sınır kapısından sınırdışı edilenlerin yüzde 2'si Bulgar, yüzde 50'si Romen, yüzde 43'ü BDT üyesi ülkelerden gelenler olmakta, kaçak yollardan giriş yapanların ise en çok Irak, Moldova, BDT ülkeleri vatandaşları olduğu anlaşılmaktadır (Kapıkule Emniyet Şube Müdürlüğü verileri ve Radikal 9.03.2001 tarihli haber).

Araştırma konusu olan ülkeler; Romanya, Moldova, Ukrayna ve Gürcistan, yabancı işgücü açısından, daha fazla bir yoğunluk göstermektedir. Gerçekten milliyetlerine göre gelen yabancılar arasında bu dört ülke OECD ülkeleri dışında ve Türkiye'ye giren yabancıların yaklaşık yüzde 39'unu oluşturmaktadır.

* Turizm istatistikleri yıllık verileri içermektedir. Bu nedenle bir yıl içindeki bir den çok giriş ve çıkış ile aynı kişinin bir den fazla sayılabilmektedir. Komşu ülkelerden gelen turist sayısını arttıran bu tür bir etken de bulunmaktadır.

Öte yandan suç işleyen yabancılara ait emniyet tarafından tutulan istatistik bilgileri de İstanbul ölçeğinde yabancılardan milliyetlerine göre dağılımının araştırma konusu olan ülkeler için belirgin bir yoğunluk taşıdığını göstermektedir. Bkn. Tablo 3

Tablo 3: İstanbul ili içindeki yabancı suçlu sayıları

Uyruğu	Gözaltı sayısı
Romen	3078
Moldov	2830
İraklı	2124
İranlı	1447
Ukraynalı	1251
Azeri	865
Pakistanlı	438
Rus	445
Türk cumhuriyetler	263
Bulgar	166
Fas	158
Suriyeli	108
Cezayirli	38
Mısırlı	28
Afrikalılar	2808
Toplam	16047

Kaynak: İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Radikal 19.03.2001

Yasal bir biçimde giriş yapan yabancılardan bir bölümünün 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’den mal alıp, getirdiklerini satıp tekrar ülkelerine geri dönüşleri ile açıklanan “Bavul veya Çanta Ticareti” yaptıkları bilinmektedir. Bu çerçevede İstanbul’da yabancılardan adı ile anılan seyyar pazarlar bile kurulmakta idi (Beyazıt Polonya Pazarı). Ayrıca bu ticaretin 1990’lı yıllarda sadece perakende ticaret olarak değil, önemli toplam ticari düzeye çıktığına ilişkin sayısal veriler bulunmaktadır.

Bavul Ticaretine ilişkin veriler bu ticaretin 1996 yılında 8-9 milyar dolar düzeyine kadar çıktığını (Laleli İşadamları Derneği Başkanı ile A. Karahan ile yapılan görüşme 23.Ekim 2000) daha sonraki yıllarda ticaretin yön değiştirmesine ve yaşana krizlere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Buna rağmen Türkiye’nin dış ticareti içinde bavul ticareti olarak

gözüken resmi verilerin bulunması da sayısal verilerin önemini vurgular niteliktedir. Bu konuda resmi veriler 1996'dan itibaren Bavul Ticaretine ait verileri de dış ticaret içine dahil etmektedir (DPT, 2004:35).

Bu şekilde yapılan ticari faaliyetlerinin bağımsız bir istihdam alanı yaratmış olduğu açıktır. Ancak çalışma amacı ile ülkeye giren yabancıların Türkiye'de izinsiz oturmalarına ve çalışmalarına mevcut yasalar tarafından izin verilmemektedir¹ (Türkiye'nin komşularından çalışma amacı ile gelenlerin arasında bulunan Bulgaristan ve Romanya kökenli olanlar 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren genişleyen AB ülkeleri arasına henüz katılmamıştır.)

Türkiye'ye gelen yabancıların geliş nedenleri arasında en yoğun beyan edilen neden turistik amaçlara yönelik olanıdır. Yabancıların geldikleri ülke ile geliş nedenleri arasında mutlak bir bağ kurulması mümkün değildir. Bununla birlikte yapılan sınırlı sayıdaki gözlem ve araştırmalar Doğu ülkelerinden gelen yabancıların geliş nedeninin Batıya geçmek için Türkiye'yi Transit ülke olarak kullanmak olduğunu, Batından gelen yabancıların ise turist vizesi olarak çalışma amacı ile bir süre kaldıklarını göstermektedir. (Jandarma Hizmete Özel yayın, 2003).

Ancak bu tür bir genelleme giriş yapan yabancıları sınıflamaya bütünüyle imkan tanıyamaz. Türkiye'nin özellikle Azerbaycan ve İran gibi doğu ülkeleri ile Bulgaristan ve kısmen Romanya batı daki komşularından gelenler arasında Türk kökenli olanların sayısı önemli orandadır. Bulgaristan bu konuda ciddi bir örnek oluşturmaktadır. Son yıllarda Türkiye'ye giriş yapanların arasında en üst sıralarda Bulgaristan'dan gelenler oluşturmaktadır. Bu gelenlerin çifte pasaport uygulaması nedeni ile hem Türk hem de Bulgar vatandaşıdır. Diğer yandan Türk kökenli komşu ülke vatandaşlarının Türkiye'ye daha önce göç etmiş akrabaları sayesinde enformel ekonominin olanaklarından yararlanarak yerleştikleri ve çalıştıkları görülmektedir (Erder, 2000:250). Benzer özellikleri Bulgaristan'dan gelenlere oranla daha küçük topluluklar halinde Azeri Türkleri, Ahıska Türkleri, Gagauz Türkleri ve Misket Türkleri içinde gözlemek mümkündür. Öte yandan Türk kökenli olan yabancıların ülkede çalışabilmelerini kolaylaştırmak amacı ile 1981 yılında çıkartılmış bir de yasa bulunmaktadır (Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını serbestçe yapabilmelerine, Kamu, Özel kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun 2527 sayı ve 25.9.1981

¹ 2003 yılında yürürlüğe giren bir yasa ile çalışma izni talep edilmesi halinde istisnai olarak verilebilenler sadece AB vatandaşları ve onların Birlik üyesi olmayan eş ve çocuklarıdır. Birlik üyesi dışında kalanların çalışma izni alabilmesi ancak belirli koşulların gerçekleşmesi ile mümkün olmaktadır (Yabancıların çalışma İzinleri hakkında Kanunun uygulama yönetmeliği madde: 50).

tarihli yasa). Bu yasa da Türk Soylulara ait özel çalışma izni (belirli süreler için) vermektedir. Araştırma esnasında yapılan görüşmelerde Bakanlar kurulu tarafından verilen bu iznin çok sınırlı sayıda verildiği ve Türk Soylu olup olmadığına ilişkin bilgilerin yurtdışı temsilcilikleri sayesinde araştırıldığı ve kararın daha sonra verildiği anlaşılmaktadır. Türkiye'ye gelen yabancıların etnik kökenlerinin ülkede oturma ve çalışma kolaylığı sağlaması açısından ele alan bir sınıflama bulunmamaktadır.

IOM araştırmasının sonuçlarına göre kaçak çalışma nedeni ile sınırdışı edilen yabancıların 2001 yılında % 78.4 ü altı ülkeden gelmektedir (IOM, 2003:19). Bu ülkeler Azerbaycan, Gürcistan, Moldavya, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna olarak görülmektedir. Bunun dışında çeşitli kaynaklar çalışma amacı ile Türkiye'ye gelen ülke vatandaşlarını eski Sovyet bloku ülkelerinden geldiği ve "hedef ülke" olduğunu belirtmektedirler (Narlı, 2002; Jandarma Hizmete Özel, 2003).

Türkiye'de Kaçak çalışan yabancıların milliyetlerine göre bir dağılım bulunmamaktadır. Ancak bir ölçüt oluşturması açısından sınırdışı edilenlerin milliyetleri ele alınan dört ülkenin ağırlık taşıdığını göstermektedir

Tablo 4: Türkiye'ye Gelen Yabancıların yıllara ve ülkelere göre dağılımı (Bin)

ÜLKELER	1996	2002	%	2003
ALMANYA	2.119	3.481	64.2	3.332
RUSYA FED.	1.235	946	-24.5	1.281
İNGİLTERE	716	1.037	44.8	1.091
A.B.D	344	247	-29.8	222
BULGARİSTAN	139	834	60	1.006
ROMANYA	191	180	-6	185
GÜRCİSTAN	116	161	38	167
UKRAYNA	93	193	107	238
MOLDOVYA	8.2	46	475	55
AZERBEYCAN	100	163	63	193
İRAN	379	432	13	497
İRAK	14	15	7	24
İSRAİL	251	270	7	321
SURİYE	92	126	36	154

Kaynak: DİE Turizm İstatistikleri 2002-2003 den düzenlenmiştir.

Bu ülkeler arasında en dikkat çeken artış Moldova cumhuriyetinden gelenlerde rastlanmaktadır. Bu 4.5 milyon nüfuslu küçük ülkeden gelenlerin önemli ölçüde İstanbul da ve çeşitli ev hizmetlerinde istihdam edildiğini tahmin etmekteyiz.

Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre turistik amaçlar dışında Türkiye’de bulunan yabancıların dağılımında üç ülke yabancıların yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. (Bulgaristan, Azerbeycan ve Yunanistan vatandaşların tüm yabancıların %47’sidir.) Bu ülkelerden gelen yabancıların Türk soylu olmaları da çalışma ve oturma izinlerinin temin edilmesi açısından kolaylık sağlamaktadır. (Emniyet Genel Müdürlüğü Bilgi İşlem Büro Amirliği verileri, 2001).

Yabancıların Çalışma Alanları

Genel anlamda Yurda giren yabancıların sektörel çalışma alanları sanayi ve hizmetlerde yoğunlaşmaktadır. Tarımda çalışan yabancılara daha seyrek olarak rastlanmaktadır. Mevsim özellikleri ile bağlı olarak Doğu Karadeniz yöresinde bir ölçüde çay ve fındık toplama dönemlerinde, Trakya’da ise çobanlık ve küçük tarım işletmelerinde ücretli çalışan yabancılar bulunduğu yerel organlarca açıklanmaktadır. Yazılı ve görsel medyanın verdiği bilgilere göre , kaçak olarak çalışan yabancı işçilerin kendi ülkelerinde sahip oldukları meslek ve eğitimin dışında kalıp ,sahip oldukları niteliklerin çok sınırlı bir bölümünü Türkiye’de kullandıkları anlaşılmaktadır. (Cumhuriyet, Radikal ve Birgün Gazeteleri dayalı haber ve röportaj)

İstihdam edilenlerin yaklaşık yarısının enformel istihdam olanaklarından yararlandığı ve , küçük ölçekli işletmelerin yaygın olduğu Türkiye’de çalışmaya gelen yabancıların da bu niteliklere uygun olarak çalışmaya başlamaktadır. Kaçak çalışan yabancıların küçük ölçekli işletmelerde yaygın olarak istihdam edilmesi de bu durumun kanıtıdır.

Bununla birlikte yabancıların yoğun olarak çalıştığını tahmin ettiğimiz Metal, Tekstil, İnşaat ve Hizmet Sektörleri araştırmada ele alınmıştır. Bu sektörlerdeki yapılan çalışma önemli ölçüde işin niteliğine de bağlı olarak küçük ölçekli işletmelerde yaygınlık kazanmakta olmasına rağmen, tekstil ve deri işkollarında orta ölçekli işletmelerde de yabancı çalışana rastlanmaktadır. Bu yabancıların bir bölümü de üretim dışındaki alanlarda da istihdam edildiği gözlenmektedir. Ölçek sorununun örgütlenme ve güvencesizlik açısından taşıdığı önemin geri planında oldukça karmaşık hukuki süreçler bulunmaktadır.

Yabancı Kaçak çalışanlar bu alanda örgütlenmiş sendikaların da önemli bir sorun alanını oluşturmuştur. Görüşme yapılan Sendikacıların hemen hepsi gelenlerin Türk işçilerin işlerini elinden aldıklarını, düşük ücretle çalışmaya razı oldukları için işverenler tarafından tercih edildiği gibi genel sorunlar üzerinde durmuşlardır. Örnek olarak hiçbir sendikacı yabancı çalışanların koşullarının olumsuzluğuna değinmemişler, konuya sadece kendi üyelerinin ücret ve istihdam sorunu olarak ele almışlardır. Erder'e göre bu durumu "yaygın ve içselleşmiş bir kültürel ayrımcılığın izleri" ile açıklamak da mümkündür (Erder, 2000:255).

Tekstil sektörü yabancı kaçak çalışanların istihdam alanlarından biri olmuştur. Bu sektördeki küçük işyerlerinin yaygınlığı nedeniyle İstanbul, Çorlu, Çerkezköy gibi tekstil sektörünün önemli üretim merkezlerinde yabancı işçilerin yoğun olarak çalıştırıldığına ilişkin gözlemler yapılmıştır. Sendika yetkilileri bu işçilerin tercih edilme nedeni olarak düşük ücreti görmektedir (Tekstil Sendikası 30 10.2000). Oysa Deri sanayicileri ile yapılan görüşme ise bu işçilerin tek tercih nedeninin, ücret düşüklüğü olmadığını, aksine ücret düşüklüğünün önemli bir oranda bulunmadığını ancak sektörün ihtiyaç duyduğu nitelik düzeyinin bu işçilerle daha rahat karşılandığına işaret etmişlerdir. Gerçekten yabancı kaçak çalışanlarla yapılan görüşmede çoğunun yüksek okul mezunu, diplomalı ve vasıf düzeylerinin yüksek olması dikkat çekmektedir. Alınan bilgiler Tekstil sektöründe Türk işçinin ayda ortalama ayda 600 dolar kazanırken yabancı işçinin bu tutarın çok daha azını değil, sadece ayda 500 dolar kazandığını göstermektedir. (2001 Mayıs)

Özellikle büyük kentlerde çok sayıda yabancı kadının ev hizmetlerinde (Temizlik, çocuk bakımı vb.) istihdam edildiğine ilişkin gözlemler bulunmaktadır. Bu hizmetlerin bir kısmı Türkiye'deki firmalar veya bağımsız iş yapanlar tarafından karşılanmaktadır. Çalışan yabancıların dil bilgisi, güvenilirliğine,bağlı olarak ayda 250-400 dolar kazanmakta ve çalıştığı evde kalmaktadır (gündelik bir çok yaygın organına bu konuda açıkça ilan verilmekte müşteriler bulunmaktadır.). Burada sözedilen aylık kazancın evdeki yemek, konaklama giderleri ile birlikte düşünüldüğünde aynı işi gören bir Türk işçisine göre düşük olmadığı aksine kimi durumlarda daha yüksek bile olduğu kabul edilebilir.

Hizmetler alanında ortaya çıkan diğer bir çalışma alanı özellikle ticaretle uğraşan işyerlerinde görülmektedir. Bu işletmelerde özellikle dil bilen tezgahlar ve satış elemanı olarak çalışan yabancılar ,ayda 240-480 dolar arasında değişen ücret almaktadır. 2001 krizini takiben bu ücretler işverenleri için yüksek kaldığı için bir kısım çalışanın döviz piyasasındaki gelişmelerden etkilenmiş ve işlerini bırakmak zorunda kalmışlardır.

Kuşkusuz yabancıların çalışma alanları bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Veri yetersizliğine rağmen önemli oranda yabancı kadının Fuhuş yaptıkları ve geçimleri bu yolla temin ettikleri Emniyet ve jandarma yetkilileri tarafından bildirilmiştir. Romanya ve Moldova'ya'dan gelip Fuhuş yaparken yakalanan ve sınırdışı edilen kadınların sayısı sadece Kırklareli için 1999 yılı içinde 540'a ulaşmaktadır (Kırklareli İl Jandarma verileri).

Ev hizmetleri alanında çalışan ve çalışmak için Türkiye'ye gelen yabancıların özellikle kadın olanları araştırma için seçilen ülkelerden gelen Romen, Moldovalı, ve Ukraynalı kadınlar oldukları gözlenmektedir.(Bu kadınlarla ve aracı kurumlarla yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır.2000-2001) Bir görüşmede Filipinli kadınların da ev hizmetlerinde çalıştırıldıklarını ancak bu kadınların yabancı dil nedeni ile diğer kadınlardan üç dört kat daha fazla ücret aldıkları öğrenilmiştir. Bu kadınların istihdamında her zaman bir aracı bulunmaktadır. Genellikle "Tüketici" gazetesi ve diğer basın organlarında bu firmaların veya aracı kişilerin adresleri bulunmaktadır.

İş arayan yabancıların aracı sayesinde iş bulduğu veya işe yerleştirildiği, şayet işyerinden memnun kalmaz ise başka bir işe yerleştirildiği bütün bu hizmet karşılığı olarak da işe kabul edildikten sonra aldığı ücrete bağlı olarak çalışandan bir ücret talep edilmektedir. Aracı kurumlar işe yerleştirdikleri yabancıdan ve işçi arayandan da ayrı ücret talep etmektedirler.

Öte yandan sadece kaçak çalışan ve enformel sektörün iş alanlarında faaliyet gösteren yabancılar değil, yasal yollarla çalışma iznine sahip olanların da iş alanları arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Tablo 5 den gözüktüğü gibi Yabancılar için Çalışma izinlerinin verildiği sektörler aynı zamanda talebin de hızla genişlediği hizmet sektörleridir. Formel iş piyasasına giriş yapan yabancıların çalışma alanları verilen çalışma izinleri ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda yasal ve kaçak çalışan yabancıların çalışma alanları arasında benzerlikler bulunmaktadır. göstermektedir. Bu gelişmeyi Batı Avrupa ülkelerinde ki yabancı çalışanlar arasında da görmekteyiz.

Tablo 5: Çalışma izni için yapılan taleplerin sektörel dağılımı (1998-2001)

Sektörler	Yüzde Dağılım %
Tarım	6.7
İmalat Sanayi	22.8
İnşaat	3.6
Ticaret	21.8
Ulaştırma ve Haberleşme	10.9
Kişisel Hizmetler	4.4
Toplum Hizmetleri	4.8
Otel Lokanta ve turizm	7.1
Hizmetler Toplamı	45.6

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Dairesi Basılı olmayan verilerinden derlenmiştir. 2001

Ancak işyeri içindeki konumları dikkate alındığında izinli çalışan yabancıların, kaçak çalışan yabancılardan ayrılmaktadır. Buna göre Formel sektörlerde istihdam edilenlerin %53'ü üst düzey şirket yöneticisi, veya dış Pazar sorumlusu olarak istihdam edilmektedirler. İşçi olarak istihdam edilenler toplam talep içinde sadece %2'sine karşılık gelmektedir. Tablo 6'da Türkiye'de çalışmak için talepte bulunanların mesleki dağılımı görülmektedir.

Önemli ölçüde formel işgücü piyasası taleplerine göre belirlenen yabancı istihdamının sektörün mevcut nitelikleri ile uyum taşımaktadır. Bu noktada formel işgücü piyasası ile enformel işgücü piyasaları arasında yabancıların iş alanları anlamında bir benzeşme ortaya çıktığı görülmektedir.. Özellikle dış piyasalar için ihracat ile uğraşan işyerleri mal talep eden ülkenin dilini bilen yabancıları çok daha rahat istihdam etmektedir. Daha önce değinildiği gibi Toptan ve perakende ticarete konu olan malların özellikle küçük işyerlerinde yabancıların kaçak çalıştığı dikkat çekmektedir.

Tablo 6: Taleplere göre Yabancıların Çalıştığı İşteki Konum ve Mesleği

Meslek ve İşteki Konum	Yüzde Dağılım %
Şirket ortağı, genel müdür ve g.müd. yardımcısı	39.9
Danışman, uzman, pazarlamacı, satış müdürü, dış Pazarlama sorumlusu	32.6
Tercüman	6.3
Tekniker, sekreter, nitelikli ve niteliksiz işçi	5.1
Sanatçı, sporcu, rehber, aşçı, dansçı diğer.	4.8

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı verileri 2001

Sonuç olarak, Türkiye’de kaçak çalışan yabancıların iş alanları önemli ölçülerde Batı’da yabancıların formal olarak çalıştığı sektörlerle örtüşmektedir. Bu sektörler içinde en yoğun yabancı çalıştıran sektörler istihdam kapasitesi açısından Hizmetler olmaktadır.

Kayıtdışı işletmeler² aynı zamanda kayıtdışı yani kaçak istihdamın da çalışma alanlarıdır. Kaçak çalışmanın yoğunlaştığı sanayi ve inşaat sektörlerinde daha fazla temsil edilmesinde “bağımlı çalışma” etkili olmaktadır. Bağımlı çalışanlar açısından hizmet sektörünün kayıtsızlığı oransal olarak daha yüksek gözükmektedir. Özellikle Tarım sektörü dışında çalışanların kayıtsızlık durumu hizmetler sektöründe daha da artmaktadır.

Kaçak Çalışan Yabancıların Çalışma Koşulları

Yabancıların gittikleri ülkede çalışma koşullarını belirleyen en önemli etken, o ülkenin yerli işçilerinin sahip oldukları çalışma olanaklarıdır. Sendikal hareketin zayıflaması, işsizliğin yüksek oranda seyretmesi, GSMH içindeki ücretlerin payının genişlememesi gibi çok genel planda Türkiye’de ücretle çalışanların karşılaştığı ciddi sıkıntılar bulunmaktadır.

² DİE nin tanımlamasına göre ,Kayıtsız olmaktan kastedilen herhangi bir vergi mükellefi olmadan , gelir elde eden tarım dışı ve 1-9 kişi çalıştıran küçük işletmelerdir.

İşsizliğin yükseldiği dönemlerin çalışma koşulları ve sendikal hareketin zayıfladığı dönemlerle eş zamanlı olması bir paradoks gibi kabul edilebilir (Türel, 1993: 229).

Özellikle Batı ekonomileri için 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren yükselen işsizlik oranları özellikle Avrupa’ya çalışmaya giden göçmen Türk işçilerinde geri dönüş eğilimleri başlamıştır. Buna rağmen orada kalmayı tercih eden Türklerin diğer yabancılar arasında %27.9 ile en yüksek oranda bulunduğu anlaşılmaktadır. (www.auslaender-statistik.de/bund/herkun_2htm de bulunan veriler alınmıştır. 31.12.1999)

Yabancı işçiler arasında işsizlik oranları da batı ekonomileri içinde ki ortalama işsizlik oranlarının üstünde seyretmektedir. Ayrıca Almanya’da çalışan yabancı işçiler arasında da işsizlik oranları arasında milliyetlerine göre farklar bulunmaktadır. Yabancı işçiler için Almanya’da işsizlik oranı %6.9, Türk işçiler arasında ise bu oran %8.5 olmaktadır (Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2002). OECD ülkeleri içindeki işsizlik oranları da orada ki yabancılar arasında daha yüksek bir orandadır (Eurostat et Australian Bureau Statics, 2001).

Tablo 7: OECD Ülkelerinde Yerli ve Yabancı İşçilerin Cinsiyetlerine bağlı İşsizlik Oranları %

(2000-2001)

	Erkek	Kadın	Erkek Yabancı	Kadın Yabancı
OECD 20 Ülke Ortalama	6.0	7.8	10.9	12.3

Kaynak: Aktif nüfus verileri kullanarak Eurastat tarafından yapılan anket verilerinden hesaplanmıştır.(OECD The Economic and Social Aspects of Migration 2003:21)

Neo- klasik iktisat içinde İşsizlik oranlarının yüksek seyretmesi genel olarak ücret seviyelerini düşüren bir etken olarak görülür. Bu bağlamda işsizlik oranlarının kadınlarda ve yabancı kadınlarda daha yüksek olarak gözükmeleri ile enformel sektöre katılan gruplarla ilintili olmaktadır. Kadınlar, gençler, göçmen işçiler enformel sektöre en yaygın anlamda katılan gruplardır.

Diğer yandan işsizlik ile ücretler arasındaki ilişkinin bir yanı ile işgücü göçü ile bağlantılıdır. Ancak bu bağlantının yanı sıra, işgücü göçü ile işgücünün yıllık artış hızları ve ücret düzeyleri

arasında da anlamlı ilişkiler kurulmaktadır.. Asya ülkelerinde yapılan bir çalışmada sadece 1986 yılında Orta doğu ülkelerine yönelik göç miktarı sivil erkek istihdamın %1'e ulaştığını göstermektedir. (Stalker, 1995: 129-130).

Formel işgücü piyasalarının yapısı işsizlik oranlarındaki yükselmeyi bir ölçüde işsizlik sigortasının sağladığı gelir imkanı ile telafi edebilmektedir. Ancak enformel ekonominin genişlemesinde en önemli etkenlerden biri de gelişmekte olan ülkelerde oluşan yapısal işsizliktir. Bu sayede enformel istihdamı besleyen yüksek işsizlik oranları , 1990'lı yıllardan itibaren çalışmak amacı ile Türkiye'ye gelen yabancıların da enformel piyasalara girişine uygun koşulları yaratmıştır.

Yabancı çalışanlarla yapılan çeşitli görüşmelerde Türkiye'deki ücretlerin kendi ülkelerine göre yüksek olduğunu beyan etmektedirler.

Türkiye için ,Yabancıların kaçak çalışma alanlarından biri ev hizmetlerinde gözlenmektedir. Bu iş alanının hemen hemen tamamı enformel nitelikler gösteren bir yapıdadır. Bu alanda kaçak çalışan yabancılar için Ortalama olarak 250-300 ABD doları cinsinden bir ücret almaktadırlar. Bu ücret düzeyi ev hizmetinde çalışan Türk işçilerine göre yüzde 50-60 daha düşük bir seviyedir. Yabancıların kaçak çalışması ise mevcut farkı daha da aşağı çekmektedir. Üstelik bu ücret farkı işçinin eğitim düzeyi ve becerisi ile birlikte nispi olarak daha da artmaktadır. Almanya'da 1986'da yapılan bir araştırma yabancı çalışanın yerli işçiye göre ortalama %10 daha düşük ücret aldığını göstermektedir (Stalker, 1995: 110). Bu konuda Türkiye'de de farklı örnekler bulunmaktadır.

Evde çalışan kadınların çalışma süreleri genel olarak haftada altı gündür. Çalışma saatleri muhtemelen iş yoğunluğuna paralel değişimler göstermektedir. Haftada bir gün izin kullanan ve izin günleri de çalışmayı temizlikçi olarak sürdüren kadınlar da bulunmaktadır.

Türk dilini de bilen Moldov iç mimarların, İstanbul'da ev hizmetçisi olarak çalışması (Birgün gazetesi 3.5.2004) bu alanda aracılık hizmeti sunan firmalar tarafından da açıklanmaktadır. Bunların dışında pazarda ticarete çalışan yüksek eğitimli Romenler ve Ukraynalılar da İstanbul Laleli semtinde haftalık 80-100 \$ ücretten çalışmaktadırlar.

Türkiye'ye gelen yabancıların çalışma nedenleri arasında en sık karşılaşılan nedenin kendi ülkelerindeki yüksek işsizlik ve mevcut işlerdeki ücretin de düşüklüğüdür. Ancak ücretin düşüklüğü bir başka ülkeye çalışmaya gitmeyi açıklamasa da etki edici unsurlardan biridir.

İstanbul'da çalışan Moldov kadınlardan biri ile yapılan röportaj bu gerçeği açıklamaktadır. Günde 5-10 \$ kazancın Moldavya'daki bütün bir ailenin üç günlük beslenmesini karşıladığı için Türkiye'de saat sınırı olmadan çalışmayı tercih ettiğini belirtmiştir (Aslan, 2002:25).

Çalışmak için Türkiye'ye gelme tercihi daha çok kendi ülkelerine yakınlık ve daha önce Türkiye'ye gelenlerin kendilerine verdikleri referans ve bir kısım yabancı için de kendi ülkeleri ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler sonucunda yapılmaktadır. Nitekim Moldova'dan ilk gelen gruplar iş bulmadaki kolaylıklar nedeni ile Gagauz Türkleri olmuştur. Keza çalışmak için gelen Azerilerin de benzer kolaylıkları bulunmaktadır.

Önemli ölçüde 1990'lı yıllarda başlayan gelişen Bavul Ticareti özellikle eski Sovyet vatandaşları için önemli bir ticari gelir haline gelmiştir.. Eski sosyalist ülkelerdeki dış seyahat üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile İstanbul'a mal almak için gelen bir çok turist için Laleli önmeli bir çekim merkezi haline gelmiştir. (Yenal,1999:59). Gelen Turistlerin hangi ölçüde ticari amaçla hangi ölçüde çalışma amacı ile geldiğine ilişkin somut verilerden yoksunuz. Ancak gelenlerin ticaret amacının yön değiştirip, çalışma kararına dönüştüğü örnekler bulunmaktadır. Bu noktada kişisel veya piyasa koşullarında görülen değişmelerin bireysel tercihleri etkilediği anlamı çıkmaktadır. Öte yandan ülkeler arasında oluşan kişi başına gelir farklarının ticareti ve çalışmayı eş zamanlı olarak cazip hale getirmesi olgusu sadece Türkiye'ye yönelik olmayan bir insan ve mal akımını başlatmış olduğu düşünülebilir.

Tablo 8: Dört Ülkenin kişi başı milli gelirleri 2002

Ülkeler	Kişi Başına Milli gelir (US \$)
Romanya	1.920
Ukrayna	770
Moldovya	460
Gürcistan	730
Türkiye	2.500

Kaynak: www.worldbank.org/data

Tablo 8 de ortaya çıkan gelir farklılıklarının çalışma amacı ile oluşan ortaya çıkan hareketliliği açıklayıcı nitelikleri bulunmaktadır. Bu gelir farklılıklarının yanı sıra belirli hizmetlerin gerçekleşmesinde oluşan işgücü talebini ve bunu gerçekleştiren aracı kurumların varlığını da gözardı etmemek gerekir. Bu aracı firmaların Türkiye'de özellikle ev

hizmetlerinde oluşan talebi değerlendirerek daha fazla sayıda istihdamı bu alana çekebilecek düzenlemeleri de gerçekleştirmeye başlamışlardır. Günlük gazete ilanlarında “eleman aranıyor” bölümünde Yabancı, Moldov, Romen, Rus, Bulgar, Filipinli vbg. gibi milliyetleri de bildirilerek hasta, yaşlı bakımı, ev temizliği gibi daha çok ev hizmetlerinde çalıştıracak elemanların bulunduğu ilan yolu ile duyurulmaktadır. En çok ilan alan günlük gazetelerin birinde ortalama günde 25-30 aracı firmanın yabancı işgücü arzında bulunmaktadır. (Bkn. Hürriyet Gazetesi, Mayıs- Haziran 2004 Seri İlanlar) Bu sayının işgücü ihracında daha uzmanlaşmış ülkelerde çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. (Aracı firma sayısı Filipinler’de 700’e ulaşmıştır. Bunlardan 307’sinin sadece ev hizmetlerinde çalışan kadınlar konusunda uzmanlaşmış olduğu belirtilmektedir Stalker, 1995: 42).

Kaçak çalışan yabancı işçilerin aldıkları ücretlerin o sektördeki yerli işçi ücretlerinden etkilendiği ve aralarındaki farkın sanayi sektörlerinde yabancı işçi lehine azaldığı, buna karşılık hizmet sektörlerinde ise yerli işçi ile yabancı işçi arasındaki ücret farkının yabancı işçinin aleyhine daha arttığı yapılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır (Güneş Deri, 2000). Özellikle Sanayi sektöründe çalışan yabancı işçilerin kalifiye olması bu konuda ücret farkını aylık %15-20 düzeyine kadar indirmektedir. Hizmet ve İnşaat sektörleri bu konuda ücret farklarının yabancıya aleyhine artmakta olduğu iş alanlarıdır. Bunun dışında bu sektörde de ücretlerin ABD doları bazında vasıf düzeylerine göre değiştiği gözlenmektedir. Bu noktada aracı firmaların çalışan yabancıya milliyetine göre değerlendirme yaptıkları gözlenmektedir. Örneğin Filipinli Dadı ücretleri Moldov veya Ukraynalılara göre daha yüksek oluşmaktadır. Bu noktada yabancı dil bilgisi, iş deneyimi ve aracı firmanın referansı gibi unsurlar öne çıkabilmektedir (Umut Gıda ve Oyser le yapılan görüşmeler, 2001).

Yabancı kaçak çalışanlar için ücretleri değiştiren bir başka unsur da döviz fiyatlarında gerçekleşen değişimlerdir. 2001 yılı Şubat ayında Türkiye’de yaşanan yüksek orandaki devalüasyonun sonucu özellikle hizmet sektöründe dolar karşılığı çalışan yabancıların ücretlerini ulusal para birimi cinsinden aniden yükseltmiştir. Bu ani çıkış yabancıların istihdam edilmelerini önemli ölçüde azaltmış ve geri dönüşleri arttırmıştır. Türkiye’de Çalışan Romen ve Moldov’ların sayısında geçici bir azalma ortaya çıktığı aracı firmalar tarafından ve

ayrı bir araştırma ile saptanmıştır³. Ancak kaçak çalışan yabancılarda 2002 yılından itibaren tekrar artış olduğu aracı firmalarla yapılan görüşmelerle açıklanmıştır.

Yabancı kaçak çalışanların yerleştikleri alanların, iş alanlarına yakınlığı nedeni ile yüksek kiralar ödenmektedir. Bu nedenle kiralanan konutlarda yabancıların kirayı paylaşabilmek için çok sayıda kişi ile aynı daireyi paylaştığı gözlenmektedir. Araştırılan grup içinde bekar kadınlar iki oda bir salondan oluşan evlerde toplam 6-12 kişi kaldıklarını belirtmişlerdir.(Moldovya vatandaşı İna, 2002 de yapılan Görüşme). Kalınan diğer yerler genellikle iş alanlarına yakın ucuz otel, pansiyon geçici konaklama yerleridir. İstanbul içinde yabancıların yerleştiği alanlar aynı zamanda ticaret merkezlerine yakın Eminönü, Fatih ve Beyoğlu ilçelerinde yoğunlaşma görülmektedir. (Aslan, 2002:47). Ev hizmetlerinde çalışan yabancı kadınların ikametleri ev sahibi tarafından sağlanmaktadır. Yabancı çalışanın ev hizmeti esnasında oluşabilecek sorunlarına karşı Pasaportu ev sahibine veya aracılık hizmeti yapan firmaya teslim edilmektedir. Ev hizmeti gören yabancıların ülkesine değişen sıklıkta gittiği orada bir süre kaldıktan sonra aralarında bir anlaşmazlık oluşmaz ise tekrar eski çalıştığı evin hizmetine girdiği gözlenmiştir. Turistik vize imkanı Türkiye'ye giren yabancıların vize süresini aştığı için çıkışta belirli bir ceza ödenmesini gerektirmektedir. Vize süresinin aşılması ile orantılı bir ceza ödendiği için yabancıların, kalış süresi altı ayı aşmadan ülkeden çıkış yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Ödenen cezanın miktarı vize süresinin aşılmasına bağlı olarak değişmektedir. Bu bedel yabancı tarafından çıkış sırasında ödenmektedir. Ancak yabancıların iş bulamaması veya parasının bulunmaması gibi sık karşılaşılan örneklerde para cezasını ödeme imkanı kalmamaktadır. Bu durumda yabancıların yine çıkışına izin verilmekte, ancak aynı pasaportla yeniden giriş yapamamaktadır (Kapıkule Emniyet Şube Müdürü Hüseyin Tuncoğlu, 2001). Ev hizmetinde aracılık yapan firmaların iş bulamaması halinde yabancı işçinin ikametini geçici bir süre için sağladığı örneklere de İstanbul'da rastlanmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küreselleşen bir dünya içinde ülkeler arası gelir farklılıkları hem daha fazla artmış hem de bu farkların ortaya koyduğu sorunlar çok net biçimde görülür olmuştur. Belki de her türlü bilginin saklı kalması giderek daha güç hale gelmektedir.

³ Bu konuda N.Narlı tarafından 2002'de yapılan bir araştırmada 2000 yılından beri İstanbul'a Romanya'dan gelen Otobüs sayısı günde 20 iken Ağustos 2002 de sayı günde bire inmiştir.

Giderek fakirleşenin de, giderek zenginleşenin de kendi konumlarının farkında olarak yola devam ettiği bir dünya için başta ekonomik farklılıkların bilgisine sahip olmanın tanıdığı üstünlük eskiye göre azımsanmayacak düzeyde olmuştur.

Küreselleşme olgusu ile yaratılan gelir farklılıklarının , giderek fakirleşen ülke ve insanları için ağır yükler oluşturmaktadır. Sahip olunan kültürel değerlerin, piyasa ekonomisi içine giremediği ölçülerde anlamını kaybetmekte, ancak bu ekonomiye katılanların varlıkları bir ölçüde sürebilmektedir.

Göç veren ülkeler ve bu ülkelerde yaşayanların başta alım güçleri olmak üzere bütün maddi ve manevi değerleri hızlı bir altüst oluşa tanık olmaktadır.

Bu tür değişimlerin hızlı ve kısa dönemlerde yaşandığı hemen her durumda bunların sonuçları da birbirine yakın özellikler göstermektedir: Bilindiği gibi kaybedilen bireysel gelir ve ekonomik değerler sadece geliri arttırmaya yönelik çabaları yoğunlaştırmaktadır. Bu çabaların başında yeni istihdam imkanları arayışı gelmektedir. İşgücünün bir ülkenin sınırları içinde bile sınırlı bir hareketliliğe sahip olduğu, buna karşılık sermaye hareketlerinin tam anlamı ile küreselleştiği ve hareket imkanının çoğaldığı dünya ülkeleri içinde, istihdamdaki genişlemelerin çoğunlukla enformel alanla sınırlı genişlediği de görülmektedir. Bu genişlemenin ise enformel özellikler nedeni ile yetişkinlerin yanı sıra toplumsal açıdan korunmaya en fazla muhtaç kesimleri etkilemektedir. Özellikle eski Sovyet ülkeleri ve bunların etkisindeki geçiş ekonomilerinde yaşanan ekonomik sorunların sonuçları kendini bu gruplarda çok daha ağır hissettirmektedir. Kadınların ve gençlerin daha iyi bir gelir olanağına kavuşmak için ülkelerini terk etmeleri ile başlayan sürecin etkileri uzun yıllar hissedilecektir.

Başlangıçta ülkelerinden mal getirip, giderken mal götüren küçük enformel ticari ilişkiler (bavul ticareti) daha sonra kamu idaresince kendilerine tanınan bir meşruiyet olarak özgün bir yapı haline dönüşmüştür. Türkiye gibi borç yükü altında kalan bir ülkenin zaten dar olan kaynaklarının kullanılma biçimlerinden biri enformel istihdam olmuştur. 1980'li yılların sonundan itibaren başlayan bu küçük ölçekli ticaretin alım yaptığı ülkeler sadece Türkiye ile sınırlı kalmamakta Yunanistan ve İtalya gibi AB ülkelerinde de üretilmektedir.

Türkiye yabancı kaçak işgücü göçü ile yakın zamanda karşılaşmıştır. Bu konuda geleneksel olarak göç alan ve yabancıların kaçak çalışması ile uzun süredir karşılaşan ABD, Kanada ve

Avustralya'dan daha farklı konumdadır. Bu nedenle Türkiye'nin kaçak çalışan yabancılarla ilişkili olarak hem gelişmiş batı ekonomilerinden hem de gelişmekte olan körfez ülkelerinden ayrılan özellikleri bulunmaktadır.

Yabancı göçmenlerin ülkeye girişi, Türkiye açısından yeni ve bilinmeyen bir olgu değildir. Sadece 1923-1997 yılları arasında 1.6 milyon resmi göç alan bir ülke olmasına rağmen, çalışma amacı ile gelenler ve transit geçiş yapan yabancılar konusunda Türkiye'nin idari ve toplumsal açıdan son yıllara kadar bir deneyim yaşamamıştır. Komşularındaki siyasi sistem değişikliği ve bunun ortaya çıkardığı işsizlik ve gelir eksikliği son 15 yıllık sürecin sonucu olarak ortaya çıkan yeni bir sorun alanıdır.

Türkiye'nin çalışmak için tercih edilme nedenlerinin başında coğrafi yakınlığı, bürokratik yasal düzenlemelerin batı ülkeleri ile kıyaslanmayacak kadar az bulunması, komşularında yaşayan Türk kökenlilerin varlığı ve gelir farkları sayılabilir. Gelir farklılıkları değişmekle birlikte doğudan da ve batıdan da gelenler için bir çekim merkezi olabilecek düzeydedir. Kimi komşularına göre alt yapının tamamlanmış olarak kabul edilmesi de ayrıca gelenler açısından bir tercih nedeni oluşturabilmektedir.

Türkiye'nin kaçak yabancı çalıştıran diğer ülkelere göre bir başka özgünlüğü de 1960'lı yıllardan 1970'li yılların başına kadar yasal yollarla Batı ekonomilerine işgücü göçü ihraç eden bir ülke konumunda olmasından kaynaklanmaktadır⁴. Uzun bir süre işgücü göçü veren, göç ile ilgili kelimeleri diline yansıtan bir ülke konumunda olmasına rağmen Türkiye'nin kaçak göçmenlere karşı gösterdiği tepkiler gelişmiş batı ekonomilerinde mevcut kısıtlayıcı politikalardan çok farklı bir çerçevede değildir. Farklı dünya görüşleri ve politikaları bulunan hükümetlerin hemen hemen tümü, göçmenlerin ülkeye girişinin çalışma amacına dayalı olma ihtimali üzerine aynı görüşü paylaşabilmektedir. Öte yandan bu konuda işveren ve işveren sendikaları yabancı işçi göçünün sürmesini maliyetlerinin yüksekliği karşısında desteklemektedirler. Bu konuda işgücü göçü olmasa bile, göçün geldiği ülkelere yatırım yaparak tercihlerini işgücü maliyetlerinin yüksekliğinden hareketle yapmaktadırlar. Çalışma amacı ile gelenler Türk işgücü piyasası için ücretleri düşürüp, işsizliği daha da arttıracığı

⁴ Resmi verilere göre Halen yurt dışında çalışma amacı ile bulunan Türk vatandaşlarının sayısı beş milyon kişiye yaklaşmaktadır. Bu sayının çok önemli bir kısmı belirtilen tarihler arasında yurtdışına giden Türk vatandaşları ve orada doğan çocuklarıdır. Bkn.(Çalışma Bakanlığı İstatistikleri 2002).

kaygıları karşısında yabancıların girişinde yasaklama yoluna gidilmektedir. Bu konuda basın da dahil olmak üzere kamuoyundaki genel eğilim yabancı kaçak çalışanların ülkelerine geri gitmesini istemektedir.

Türkiye'ye çalışma niyeti ile gelen yabancılar enformel sektör işverenlerinin onları istihdam etme isteklerine imkan tanıyan koşullar nedeni ile iş piyasasına katılmaktadırlar. Vasıf düzeylerine uygun olmayan işlerde çalışan yabancıların iş piyasalarına sınırlı oranda katkıda bulunacaklardır. Bunların vasıf düzeylerine uygun işlerde ve sosyal güvenceli olarak çalışmaları sağlanmalıdır.

Türkiye açısından çalışma amacı ile gelen yabancıların milliyetleri eski Sovyet sisteminin çözülmesi ile ilgili olarak kuzeyinde ve doğusundaki yakın komşularına göre yoğunlaşmaktadır (Bu nedenle araştırma projesi dört ülkeyi esas almıştır.). Bu ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik koşulların kısmen Romanya dışında istihdam açısından düzelme gösteren ülke bulunmamaktadır. Bu nedenle ülke dışına çalışma amacı ile gidenlerin sayısında bir azalma beklenmemelidir. Ancak genişleyen AB ülkelerinde işsizlik oranı daha da yükseldiği için işgücü hareketliliğinin yönünün Türkiye'ye doğru devam etmesi beklenebilir.

Öte yandan Türkiye 2000 yıllardan itibaren yaşadığı ekonomik krizi istihdam açısından henüz çözememiştir (2004 II dönem İşsizlik oranı %10.8). Bu neden yabancıların çalışması karşısında ciddi bir tepkiyi canlı tutmakta ve çalışma alanlarını sadece izinli formel iş piyasaları ile sınırlamaktadır.

Araştırmanın önemli bulgularından biri de kaçak çalışan yabancıların vasıf seviyeleri aynı işi yapan yerli işçilere göre daha yüksek bulunmasıdır. Bu ayırımın yabancıların daha fazla tercihinde en az ücret konusu kadar etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda yaygın ve sürekli iş bulma hizmeti sağlayan özel aracı kurumların varlığı da örnek oluşturmaktadır. Ücretlerin değişkenliğine rağmen, yerli işçilere göre düşüklüğü, dışında sosyal bir güvencenin bulunmayışı hem kaçak yabancı hem de işvereni tarafından tercih edilir hale getirmektedir.

Talep edilen ve niteliklerine göre belirli uygunluklar taşıyan yabancıların ülkeye girişinin daha bir süre devam edeceği tahmin edilebilir. Bu nedenle ülkeye giriş yapan ve çalışma amacındaki yabancıların bu girişlerinin düzenlenmesi, ve kendi uzmanlık alanlarına mevcut piyasa koşullarına ek katkı sağlamaları açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Altvater, M., 1997, Grenzen der Globalisierung, 3. Auflage, Westfälisches Dampfboot, S. 300.
- Ammous,A.,1995, Les caracteristiques essentielles du secteur informel: Approche Analytique et application au cas Tunisien ,Economiques, Reserche Forum, Egypt.
- Arslan, E., 2001, “Uluslar arası Göç ve Yeni Irksallaştırma Biçimleri: Etnisite, Çokkültürcülük, Diaspora”, içinde: **Praxis** (2), S. 220.
- Aslan, M., 2002, İstanbul: Ville d’immigration International, Rapport de Recherche affectué du 25mai-15 Juillet 2002 avec de concour de l’IFEA
- Aryee,G.A., 1996, Promoting Productivity and Social Protection in the Urban Informel Sector ,ILO, Geneve
- Barnet, R., Cavanagh, J., 1995, **Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni**, Sabah yay. S. 235.
- Bartram. D.V., 1998, “Foreign Workers in İsrail: History and Theory”, **Intenational Migration Review**, vol. 32, n.2, s. 303-325.
- BIT, 1999, “Trade Union and the informel sector: Towards a comprehensive strategy”, Background paper 18-22 october
- BIT, 2004, “Tendances Mondiales de l’Emploi” Geneve
- Carchedi, “Avrupa’nın Entegrasyonu Sürecinin Çelişkileri”, içinde: **İktisat Dergisi**, Sayı: 409, S. 66, çev. B. Hocaoglu, M. Karaoğlu).
- Castells, M., 1975, “Immigrant Workers and Class Struggles in advanced capitaism: the Western Euplean experience”, **Politics and Society**, Vol.5, no.1, pp.33-66.
- Castells, M., Portes, A., 1989, “World Underneath: The origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy”, in (eds) A.Portes, M. Castells, L. Benton, **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries**, London: The Johns Hopkins University Press.
- Castles, S., Koscak, G., 1973, **Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe**, London: Oxford University Press.
- Castles, S., Miller, M.,1993, **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World**, London: Macmillan Press
- DİE, HHİA, 1999
- DİE, HHİA, 2000
- DİE, HHİA, 2002
- DİE, 2003, İstatistik Yıllığı, Ankara
- DİE, 2000-2001, Çalışma İstatistikleri, Ankara
- DPT, 2003, “Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırılmasının Önlenmesi “ konusunda Bilgi notu. Ankara
- DPT, 2004, Temel Ekonomik Göstergeler,Ankara
- Erder, S. - Kaşka, S., (2003), “Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye Örneği”, IOM.
- Erder, S., 2000, “Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye Göç Alan Ülke mi?”, M. Kıray için Yazılar, İstanbul.

- Erichsen, R.- Şen, F., 1987, ‘F. Almanya’daki Türklerin İşçilikten İşadamlığına Yöneliş ve Gelişme Perspektifleri’ ILO ,Working Paper, Geneva
- EU Country Report, 2000-2001,
- European Economy, 2001, ‘Economic situation and economic Reform in central and Eastern Europa, Economic Reform Monitor no:2
- Eurostat, 1998, ‘La mesure de la migration clandestine en Europe volume1 no 7.
- Fraser, J., 2000, ‘La prévention et la lutte contre l’emploi d’étrangers en Situation irrégulier aux états Unis ‘, Combattre l’emploi illegal d’étrangers, OCDE.
- Friedrich Ebert Vakfı, 1995, Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik, İstanbul
- Gangloof, S.-Perouse, J.F., 2001, ‘La presence Roumaine a İstanbul’, İFEA.
- Garson, J.P.- Loizillon, A., 2003, ‘L’Europe et les migrations de 1950 a nos jours: mutations et enjeux’, OCDE The Economic and Social Aspects of Migration, Brussels.
- Goss, J., Lindquist, B., ‘Conceptualizing International Labour
- Grazia, R., 1983, ‘Le Travail Clandestine’ BIT, Geneve.
- ILO, 2003, ‘Global Employment Trends’ Geneve.
- Internationale Politik und Gesellschaft, 4/1994, S. 411
- İnce, N., 2002, ‘İnsan Kaçakçılığı ile Mücadele’ Jandarma Dergisi Mart
- Jandarma Genel Komutanlığı, 2003, Hizmete Özel Yayın 8. Bölüm , Ankara
- Karadeniz, O., 1999, ‘Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik’, **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**, S.4.
- Kasım, H., 1999, ‘Türkiye’de Yasadışı sınır geçişi ve İnsan Kaçakçılığı ile Mücadele’ **Jandarma Dergisi**, Nisan.
- Kayıkçı D., İktisat dergisi sayı 421-428,
- Kelkoul.M ., 1995, Concept et Definitions du secteur Informel, Economic Reserche Forum Egypt.
- Kıwara,A.Heijinis,F 1997 ‘Health Insurance for Informel Sector Workers’ ILO,Geneve
- Kirişçi,K., 2000, ‘Zorunlu Göç ve Türkiye’, BMMYK, Ankara.
- Koç, Y., 1999, **Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik**, Türk-İş eğitim yay. No:26, Ankara.
- Koç, Y., 2001, ‘Türkiye’de Yabancı Çalışanlar’, F. Ebert Vakfı için hazırlanan basılmamış tebliğ.
- Lee, 1966, ‘A Theory of Migration’, **Demography**, 3:(1):47-57,
- Lewis,A., 1968 ‘La Theorie de Croissance Economiques, ‘Payet ,Paris
- Lordoğlu, K., 1990, **Eve İş verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması**, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Lordoğlu, K., T. Minibaş, 1999, **Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Lordoğlu, K., 1999, ‘Esnekleşme versus Enformelleşme’, 1997-1999 Petrol-iş Yıllığı, s.867-874.
- Migration: A Strucuturation perspective”, içinde: **International Migration Review**, vol. 29, no.2, S. 317-351.
- Munck, R., 1995, **Uluslararası Emek Araştırmaları**, Öteki yay., çev. C. Aygün, S. 314.
- Narlı, N., 2002, **Illegal Forms Of Human Mobility And Security: Human Smuggling And Migration Of Illegal Labour To Turkey: Preliminary Findings From The Field Work 24-26 September**; Boyana Residence, Sofia.
- Narlı, N., 1995, ‘*Migration of Labor and Capital to Turkey*’, a research report submitted to Center for Turkish Studies at Essen University, Germany).
- OECD, 1998, Economic Survey Romania
- OECD 2000, Combattre L’emploi Illegal d’Etrangers,

- Özçelik, T., 1996, Türkiye YOL-İŞ sendikası genel sekreteri, içinde: **Küreselleşme ve Sendikal Hareket**, YOL-İŞ yay., Ankara, S. 106
- Özdemir, B., 2000, “Yabancı işçilerin Türkiye’de Çalışma Hakkı” Tühis, Ankara
- Özşuca, Ş.- Toksöz, G.,2003, “Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler”, Ankara Üniversitesi,
- Peker, B., 2002, “Kaçak Göçmenler,Yasadışı İnsanlar: Yeni Köleci Dünya Düzeninde Türkiye”, Birikim Dergisi Şubat s:48-55.
- Piore, M., 1979, **Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A., Castells M., and Benton, L.A. (eds), 1989, The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries, The Johns Hopkins University Press London.
- Renaut,A., 2004, “Moldavie: campagne de Recrutement dans l’economie informelle “Le monde Syndical no: 2,Belgique
- Sassen, S.,1998, **Globalization and Its Discontents**. Essays on the Mobility of People and Money, New York: The New Press.
- Sassen, S., 1989, **The Mobility of Labour and Capital: A Study in International Investment and Labour Flow**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stalker, P., 1995,”Les Travailleurs Immigres”, BIT Geneve.
- Şen, Salih, 2002, “Yasadışı Göçmenlerin Vatanlarına, Mukimi Buldukları Ülkelere veya Geldikleri Yerlere Geri Gönderilmesi: Geri Kabul Antlaşmaları”, Dışişleri Bakanlığı, Yasadışı Göç Kontrol Dairesi .
- Şenkal, A.- Yorgun, S., 2003, “Emeğin Yasadışı Hareketliliği ve Yabancı Kaçak İşçiliğin Türk İşgücü Piyasalarına Etkileri”, Basılmamış Makale
- Tapinos, G., Delaunoy, D., 1998, “ La mesure de la migration Clandestin en Europe “ Vol:1 no:7, EUROSTAT.
- Tapinos.,G.,2000 “ Les enjeux économiques et Politiques des migrations clandestines” OCDE
- Temiz, H.E., 2004, “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Göç hareketleri, Yoksulluk ve İşgücü Piyasaları”,Tühis 5
- Treibel, A., 1990, “Migration in modernen Gesellschaften – soziale Folgen von Einwanderung und Gastarbeit – Juventa Verlag, München, S. 28.
- Türel,O., 1993, ”Ekonomik Büyüme,İstihdam ve Sendikalar: Uzun döneme Bakış C:20 S1-2 ODTÜ Gelişme Dergisi,Ankara
- Türkiye Araştırmaları Merkezi ,2002 “ Kısa Raporlar” Almanyada Türkler pdf Essen
- US Departement of Justice 1991 , Statistical yearbook of the Immigration and Naturalization Service Washington,DC.
- Went, R., 2001, **Küreselleşme**, Yazın yay., İstanbul, çev. E. Dinç, S. 54-5.
- World Economics Outlook 2004
- Yeldan E., 2001, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yenal, D., 1999, Informel Ekonominin Uluslararasılaşması: Bavul Ticareti ve Laleli Örneği,Deftir Dergisi Mart

Gazeteler

- (Özgür Gündem, 28.10.2002).
- (Radikal, 25.3.2002).
- (Radikal, 25.3.2002).
- (Radikal, 7.10.2002).
- (Radikal, 18.6.2001).
- (Radikal, 13.8.2002).

(Milliyet, 25.2.1993).
(Radikal, 4.2.2001).
(Yeni Binyıl, 30.10.2000).
(Radikal, 11.8.2001).
(Radikal, 4.2.2001)
(Milliyet, 3.6.2001).
(Milliyet, 8.4.2000).
(Radikal, 13.3.2000).
(Radikal, 12.1.2003
(Radikal, 19.2.2002).

Radikal

23.10.2000. “İşçilerde İşyerleri de Kaçak”
16.2.2002 “Avrupalı Gurbet Sevmiyor”
4.11.2001 “ Kayıtdışı Devlet”
15.11.2000 “Yabancı Kaçak İşçiler”
30.10.2000 “10.5 Milyon İşçi Kaçak”
26.10.2000 “ Emek ,Global takılmaya kalkarsa”
9.03.2001 “ Kaçak Patlaması”
11.07.2000 “Yabancı İşçiler El Değiştiriyor”

Cumhuriyet Gazetesi

3 03.2000 “ Küreselleşme Göçü Arttırdı”
9.07.2000 “ İstanbul’un Rumen Ameleleri”

AA

30.11.2003 “ Türkiye’de 1 milyon dolayında yabancı kaçak işçi iş piyasasında yer Arıyor.

Milliyet Gazetesi

25.12.2003 “ Kaçak İşçinin Cezası ne?”

Hürriyet Gazetesi

27.12.2003 “ İnsan Kaçakçılığı öyle para kazandırıyor ki....

Akşam Gazetesi

25.07.2001 “ Yabancı Kaçağa İş çok,Türk’e Yok”

Birgün Gazetesi

3.05.2004 “Modern Zamanların Köle Pazarı”